

Přestože nové vynálezy otevírají vzrušující perspektivy, lidé šedesátých let jsou ovládáni třemi hlavními starostmi, které odpovídají třem možným, často signalizovaným bezvýhodným situacím. Za prvé. rozšíření masových komunikačních prostředků nezlepšilo komunikaci mezi lidmi tak, jak by se dalo očekávat a komunikace mezi skupinami a národy naráží na dosud nepřekonatelné překážky, které jsou příčinou konfliktů a válek. Za druhé se zdá, že je nemožné uvést v soulad ekonomický a kulturní rozvoj ve světovém měřítku. Nerovnosti z toho vyplývající jsou příčinou dalších napětí a také přispívají k rozdělení světa na protichůdné tábory. Konečně je stále obtížnější vymezit vztahy mezi jednotlivcem a společností, a osvobození, které by mohla přinést nová technika, je příliš často brzděno nebo potlačováno novými druhy nátlaku, zejména proto, že technická moc a politická moc splývají.

Pochopení této situace a z ní vyplývajících starostí by mohlo vzbudit a vyvolat aspirace společně lidem všech společností. Mnoho aspirací však závisí na sociálním prostředí a na skutečných životních situacích. Aspirace jsou vázány na životní podmínky, na chování, představy, předsudky, víry, systémy hodnot a světové názory té které kultury a subkultury. Protože existují rozdíly a protiklady mezi těmito kulturami, mohli bychom předpokládat, že aspirace jsou divergentní. Ale je tomu tak vždycky? Abychom mohli odpovědět na tuto otázku, je bezpodmínečně nutné znát aspirace různých sociálních tříd, různých společností a různých ideologických bloků. Znalost těchto aspirací by mohla umožnit řešení mnoha pro-

blémů, na něž neustále naráží plánování, rozvoj, výchova a mezinárodní vztahy.

Snadno se mluví o sociálním plánování, o demokratickém režimu, o účasti lidu na rozhodování, o neustálém vzdělávání, o kultuře pro všechny, o mezinárodních programech, o porozumění mezi lidmi. Je však méně snadné přejít od slov k činům. Důvody a důsledky této obtíže zaměstnávají techniky i nositele moci ve společnostech s velmi rozdílnou ekonomickou a politickou strukturou. Badatelé v oblasti sociálních věd netvrdí, že znají řešení těchto problémů. Ale jejich práce může vytyčit předběžné otázky a přinést některé odpovědi, bez nichž jakékoli pokusy o praktické řešení jsou odsouzeny k neúspěchu. Proto je zásadně důležité zkoumat procesy interakce technických, ekonomických a sociálních změn a vývoje potřeb. Ale sám pojem potřeby je nejasný, pokud není podložen výzkumem zájmů, přání a aspirací. Všechny tyto pojmy je třeba analyzovat a prodiskutovat. To jsme již učinili a v dalším se tím budeme zabývat podrobněji. V této fázi považujeme za ústřední pojem aspirace v nejširším slova smyslu. Ostatní pojmy jsou zkoumány ve vztahu k němu.

Aspirace jako základní pojem. Důvody, proč lidé žijí

Na individuální úrovni vyjadřuje aspirace přání zaměřené k nějakému předmětu, a to buď k nějakému předmětu materiálnímu, k nějakému stavu, nebo k činnosti, která se má uskutečnit. Jedinec aspiruje na to, aby získal lepší byt, byl šťastnější, měl úspěch u zkoušky. Ale jak jsme již zdůraznili na jiném místě,¹ aspirace zahrnují celou škálu možností, počí-

¹ Krátké poznámky, které následují, budou rozvedeny v připravované práci. Souvisejí s články dříve publikovanými:

Aspirations culturelles et systèmes de valeur v *Images de la culture*. Sborník: *Evolution de la vie sociale*, Paris, Ed. ouvrières 1966.

L'expansion des besoins et l'avenir de l'humanité, v *L'Avenir de l'humanité*, Paris, P. U. F. 1962 (vyšlo také v ruském překladu).

Le potentiel humain du développement v *Revue de Sociologie*, Université de Bruxelles 1967.

Hypothèse pour une psychosociologie dans la fatigue, v *Revue de Médecine psychosomatique*, Paris 1966.

Aspirations, images-guides et transformations sociales, v *Revue Française de Sociologie*, 1964.

Přednášky na *École des Hautes Études, Genève*

naje zcela blízkým přáním a konče vzdálenými nadějami. Mohou být egoistické nebo altruistické, osobní nebo kolektivní. Podle klasických definic psychologie se „rovina aspirace“ (to, co si přeji) odlišuje od „roviny očekávání“ (to, čeho mohu dosáhnout) a od „roviny realizace“ (to, čeho skutečně dosáhnou). Ale od dob Hoppa, průkopníka v tomto oboru, jehož teze byly jeho následovníky rozvíjeny a někdy deformovány,² aspirace zaměřená na určitý předmět může být zkoumána pouze ve vztahu k celku širších aspirací, představ, přesvědčení, věr a hodnot.

Aspirace se v podstatě váže k tendenci chápané v nejobecnějším smyslu jako usměrňování činnosti. Nacházíme ji v pojmech pud a libido, které měly svůj význam v psychoanalýze, dále v pojmu vitální elán u Bergsona, atd. Je však obtížné tuto tendenci zkoumat, když ji nelze ani vypořádat z fyziologických reakcí, ani zjistit v nevědomí použitím vhodné analýzy. V psychosociologii velmi často představuje vágní pojem, který brání pokračovat ve výzkumu. Je v těsné souvislosti s přáním, jehož vztah k potřebě uvidíme dále. O všech těchto termínech bude podrobně pojednáno v dalších pracích.

Přesto je však již nyní nutno se zmínit o výběru operacionálních pojmů. Aspirace je v úzké souvislosti se záměrem, který je orientací na realizaci a na činnost. Kromě toho může být studována z hlediska zájmu, který je výsledkem jednak vnitřního hnutí jedince, jednak vlivu sociálního prostředí a životních podmínek v měnění se společnosti. Jak ještě uvidíme, pojem aspirace se nám zdál pro výzkum zvláště vhodný v souvislosti s pojmem svobodný zájem.

Ze sociologického hlediska je možné mluvit o aspiracích skupiny, společenské třídy, národa, o konfliktu aspirací, o přeměně aspirací v požadavky atd. Tento aspekt problému unkl Bergsonovi, který studuje aspirace na úrovni jednotlivce nebo lidstva a nezabývá se analýzou skupin a společností. Sociální aspirace, jejich konflikty nebo jejich konvergence

však hrají velmi důležitou roli v dynamice velkých sociálních skupin, v protikladech společenských tříd a etnických skupin, při zrodu nových sociálních struktur a v mechanismu revolucí. Individuální aspirace souvisejí s kolektivními aspiracemi skupin a není správné zkoumat jedny a opomíjet druhé.

Kromě toho není možné úspěšně zkoumat vývoj potřeb a jejich fixace v souvislosti s technickými změnami a ekonomickými etapami, aniž se bere v úvahu to, co dále uvidíme, totiž těsný vztah mezi aspiracemi a potřebami a přechod aspirací v potřeby.

Předmětem našeho zkoumání bude tedy především geneze aspirace a její role v sociální změně. Studium aspirací a jejich geneze předpokládá ovšem znalost společností a kultur, v nichž se tyto aspirace projevují. Proto je nutno počítat s komplexním souborem doplňujících se přístupů. Aby bylo možno vymezit problematiku takového programu, je třeba upřesnit různé teoretické otázky na základě výzkumů provedených v posledních letech. Tyto otázky nakonec vyústí ve filosofický problém spojený s vývojem života společnosti a s budoucností. Na některé aspekty však můžeme upozornit již nyní.

Jak mohou lidé „volit svou cestu“, jak mohou uskutečnit „seberealizaci“ ve společnosti, jak se mohou „cítit užitečnými“ nebo mít pocit, že „se podílejí na společném díle“? Všechny tyto výrazy a jimi projevované pocity závisejí na sociálních strukturách, v nichž jsou jedinci integrováni, a na shodě nebo neshodě těchto struktur s jejich aspiracemi. Provádět výzkum aspirací znamená tedy studovat současně vliv sociálních a technických změn na genezi aspirací a vliv aspirací na genezi sociálních struktur a technických změn. Tyto procesy jsou patrně např. při studiu urbanizace ve velkých aglomeracích. Již několikrát jsme upozornili na rozpory mezi aspiracemi městského obyvatelstva a podmínkami jejich skutečného života. Tito lidé přišli za lepšími

des aspirations et transformations sociales, Paris 1967 (nepublikováno).

La vie quotidienne des familles ouvrières (výzkum spotřebního chování), Paris, ed. du C. N. R. S. 1956.

La naissance des aspirations à de nouvelles formes de la famille v *Recherches internationales sur la famille*, Tübingen, JBC Mohr ed., 1956.
L'évolution des besoins et les conceptions dyna-

miques de la famille v *Revue Française de Sociologie*, 1963.

² Z důležitých příspěvků z doby po Hoppovi (1930) můžeme zde uvést jako příklad: Dembo (1931), Franck (1935), Lewin (1935), Wright (1935), Festinger (1942), Thomsen (1943), Robaye (1935) atd. Přednášky na toto téma se konaly na École des Hautes Etudes v letech 1966–67.

pracovními příležitostmi, za kulturou, pohodlím a za osvobozením od starosti, které je tížily. Ve městě jsou však vystaveni tlakům jiného druhu, vznikajícím v důsledku nesprávného používání nových technik a nerovnováhy sociálních struktur.

Položí-li si tito lidé otázku, proč žijí, aspirují-li na dosažení určitého stavu nebo chtějí-li získat určité hmotné statky pro sebe nebo pro druhé, je to zřejmě vázáno na systémy hodnot, které se mění v závislosti na době a společnosti. Všechny detaily jejich každodenního života nesou pečeť světového názoru, k němuž jsou implicitně nebo vědomě připoutáni. Každá stará kultura vytváří harmonii hodnot svým vlastním způsobem a k novým kombinacím dochází při styku kultur. S tím se setkáváme u četných autorů zabývajících se kulturní difúzí, akulturací atd. Kromě toho se v důsledku technických změn neustále objevují zcela nové formy kultury. Veškerý tento pohyb odpovídá nepřetržité tvorbě. Je možné předpokládat, že změny relativního postavení hodnot znamenají, že některé z hodnot postupně získávají větší důležitost u všech lidí? Nerýsuje se zde nový, širší a koherentnější obraz, přesahující systémy jednotlivých kultur a subkultur? Projevují se v tomto směru aspirace, nebo se neprojevují?

Individuální a kolektivní aspirace v sociálním životě

Hlavní směry výzkumu

Z dřívějších výzkumů vyplývá, že velmi obecnou otázkou změny systémů hodnot můžeme položit se stejnou platností, pokud jde o některé hodnoty vázané k individuálním i ke kolektivním aspiracím. Procesy interakce těchto aspirací a technických a sociálních změn byly sledovány v několika směrech, zejména:

Jedinec — společnost

Prostor, čas, peníze

Chování — představa, předmět — hodnota, prostředek — potřeba

Aspirace — realizace

Pro každý z těchto problémových okruhů jsou vymezeny pojmy a zdůvodněny

hypotézy. Jsou určeny klíčové sféry zkoumání. Kromě toho se jednotlivé směry protínají a každá aspirace může být zkoumána v různých směrech. Jednou z obtíží je najít pro každý směr jeden nebo více vhodných nástrojů zkoumání a měření, přičemž je nutno brát v úvahu soubor kritérií, jejichž volba často vyžaduje hluboké úvahy.

Aspirace, jedinec a společnost

Pokud jde o vztah jedince a společnosti, zkoumání zprostředkujících struktur, skupin a vztahů, v nichž je subjekt zahrnut, umožňuje zjistit jak osobní aspirace více či méně vázané na sociální situaci a na historický pohyb, tak aspirace kolektivní, které díky působení silné osobnosti některých jedinců vešly do společenského vědomí. Mezi jedincem a sociálním prostředím se uskutečňuje neustálá výměna. To jsme právě mohli pozorovat v souvislosti se vznikem nových potřeb v dělnických rodinách³.

Neustálou výměnu mezi jedincem a společností, mezi osobními a kolektivními aspiracemi můžeme pochopit pouze na základě dvou komplementárních pohybů: geneze osobnosti a dějin. V dynamickém výzkumu této sféry je skutečná psychosociologická analýza umožněna tím, že genetická psychologie a historická interpretace se vzájemně doplňují.

Tento problém byl dosti široce probírán při nedávné diskusi s americkými kolegy, zaměřené na téma interakce osobnosti a společnosti.⁴ Objevuje se ovšem i u různých starších autorů. Způsob, jakým se např. u Durkheima uskutečňuje přechod od jedince, prostého elementu sociálního mechanismu, k osobnosti, která získává stále více autonomie, je v našem pohledu vázán na možnost realizace jeho aspirací. Tato otázka vztahů mezi svobodou a sociálním tlakem je podkladem četných praktických problémů, jako např. problémů profesionální orientace nebo problémů filosofických, pedagogických a morálních, jimž bychom se chtěli znovu věnovat na základě konkrétních údajů.

Realizace aspirací závisí na svobodě volby. Zjistili jsme, že za jistých mate-

³ *Vie quotidienne*, op. cit.

⁴ *Interaction of Person and Society*, American Sociological Review.

riálních a sociálních podmínek jedinec příliš zaměstnaný starostmi, jak zvládnout obtížnou situaci, nevolí to, co se mu líbí, ale je nucen brát to, co je dosažitelné. Místo aby žil, snaží se uhájit holou existenci. Toto „chování určené starostí“, charakterizované nedostatkem možnosti volby, jako protiklad „chování určeného svobodným zájmem“, kde volba je možná, se velmi často objevuje v rodinách, které jsou pod určitým prahem kupní síly. Pouhá skutečnost, že někdo je nad tímto prahem nebo pod ním, „nevyvolává pochopitelně sama o sobě nějaké chování. Nedostatečný příjem zpravidla vytváří komplexní situaci, kterou můžeme pochopit pouze na základě hlubší analýzy a která odpovídá stejně komplexnímu chování ovládanému starostí“.⁵ Určení prahu proces nikterak nevysvětluje, ale umožňuje zjistit frekvenci výskytu jednoho typu chování.

Jedinci, kteří žijí v podmínkách chování určeného starostí, nemají — jak jsme zjistili — možnost projevit své aspirace, a často si je ani neuvědomují. To neznamená, že tyto aspirace neexistují. Nemohou se však projevit, dokud se podmínky sociálního prostředí nezmění. Pouze jedinci zaujatí nějakou ideologií, vírou, účastí v určitém hnutí nebo v dynamické skupině jsou schopni tuto situaci zvládnout a uchovat si aspirace.

V tomto případě nejsou již nejdůležitější životní podmínky, ale vztahové systémy, v nichž jedinec má své místo. Příslušnost k více skupinám sice jedince vystavuje určitým tlakům, ale současně mu umožňuje objevit jejich prostřednictvím aspirace, které by si sám neuvědomil. Jeho aspirace jsou pak vázány na celek sociálních a ekonomických struktur a mohou být zkoumány pouze v tomto kontextu. Každá změna struktur vztahových systémů, životních podmínek a výrobních vztahů osvobozuje nebo brzdí aspirace jedinců a skupin ve společnosti. A naopak, aspirace jedince a činnost, kterou může vyvíjet k jejich realizaci, mohou vyvolat v jeho širším nebo užším okolí důležité změny nebo přispět ke vzniku kolektivních požadavků, které vyústí v sociální změny.

Tak vzniká nový problém: jak studovat

struktury, které nejlépe umožní, aby individuální a kolektivní aspirace byly v harmonii a konvergovaly ke společnému vytváření společnosti? Jaké jsou etapy změn, které mohou nastat? Ale dříve než budeme hledat řešení těchto otázek, je třeba se zabývat ještě dalšími prvky; vztah jedinec—společnost poskytuje pouze jeden aspekt dimenzí výzkumu. Je třeba nyní zkoumat jeho další aspekty.

Tři kategorie dimenzí sociálního života: prostor, čas, peníze

Individuální a kolektivní aspirace mohou být zkoumány z hlediska tří kategorií dimenzí, použitých již v našich předešlých výzkumech: prostoru, času, peněz.

Prostor, který odpovídá městskému geografickému prostředí a který jsme jinde nazvali sociogeografickým prostorem, je sociálně valorizován jako přehradý odpovídající úrovní příjmu. Individuálně je valorizován jako zájem vázaný na ten či onen rozvrh prostorového pohybu, a to v souvislosti s hodinou dne, s ročním obdobím, tj. jako čas.

Je-li prostor takto zkoumán jako geografické prostředí, čas může být analyzován jako historické období odpovídající určité společnosti a určité kultuře a tvořící samostatný celek. Každá hodina, každý den a každý měsíc jsou sociálně valorizovány jako sociální představy, vry a normy; kromě toho existuje také individuální valorizace, odpovídající osobní historii subjektu. Aspirace jedinců a skupin se mění podle způsobu, jak užívají nebo jak by chtěli užívat času. Zjistili jsme například, že denní rozvrhy mužů a žen vykazují různý rytmus. Není-li žena zaměstnána, její čas je roztržěn do mnoha drobných činností, zatímco čas muže je rozdělen do větších celků. Je-li však žena zaměstnána, rozvrh obou členů manželské dvojice má tendenci se shodovat.⁶ Z toho vyplývá, že skutečnou organizaci času nebo organizaci času, na niž aspirujeme, si můžeme představit různým způsobem.

Možnost svobodně užívat času se dále mění v závislosti na penězích, jimiž člověk disponuje. Práh vyjadřující limit projevu aspirace je vždy prahem životní úrovně. Souhrn dimenzí vztahujících se

⁵ O tomto chování podrobně pojednává kniha *La vie quotidienne des familles ouvrières*, 1956, op. cit.

⁶ *Vie quotidienne*, op. cit.

k penězům zůstává tedy dominantní. Během výzkumů jsme zjistili, že některé skupiny přičítají penězům větší význam než jiné skupiny, a je zřejmé, že lakomství nebo marnotratnost jsou charakterové rysy, které hrají významnou roli u mnoha jedinců.

Obecně řečeno, tyto tři kategorie dimenzí, prostor, čas a peníze, hrají tedy základní roli ve vztazích mezi aspiracemi a sociálním prostředím. Nyní je však musíme uvést ve vztah k sérii dalších kategorií, které se váží k potřebám, symbolům a hodnotám.

Představy, hodnoty a potřeby

Aspirace mohou být hodnoceny podle vzdálenosti mezi potřebami a prostředky k jejich ukojení, mezi předmětem a hodnotou, jejímž je aspirace nositelem, mezi chováním a představou.

Potřeba je z fyziologického hlediska chápána jako stav napětí způsobený snahou organismu obnovit porušenou rovnováhu ve fyziologických funkcích. Tato rovnováha může být obnovena pouze prostředky k tomu vhodnými. Tak nedostatek živočišného proteinu se odstraní požitím masa. Potřeba proteinu je uspokojena prostředkem, jímž je masitá strava. Chuť na maso je zde úměrná vzdálenosti mezi potřebou a prostředkem.

U člověka je tento proces ještě komplikovanější. Potřeba totiž vždycky nevytváří přání. Směr tohoto vztahu může být obrácený: někdy přání vytváří potřebu. Zdrojem přání nejsou totiž pouze vnitřní pudy, ale také naléhavost obrazů a představ. Předmět si přejeme pro hodnotu, kterou představuje. Tento stupeň valorizace předmětu odpovídá další dimenzi. Ale i zde může být vztah obrácený, protože hodnota přisuzovaná předmětu závisí na přání lidí určité skupiny nebo určité společnosti tento předmět mít. Hodnota tedy může být konečnou mírou intenzity přání.

Hodnota určitého předmětu však odpovídá, jak se to běžně vyjadřuje, „představě, kterou o ní máme“, jinak řečeno, představě o předmětu v systému, v němž zaujímá vyšší nebo nižší stupeň ocenění. Diamant, obraz da Vinciho nebo pohodlný dům mohou být ohodnoceny zhruba „stejnou cenou“, je-li pro měření použito stejné měny. V závislosti na osobě a na

sociálním prostředí toto hodnocení buď odvrátí nebo neodvrátí eventuálního kupce. Každý si promítne předmět do svého světa jinak a přizná mu buď důležitější nebo méně důležité místo, nebo jej zcela vyloučí, protože jej považuje za nedostupný. Tato představa často není jasná, jde spíše o víceméně prchavé obrazy. Avšak i tyto obrazy se rodí v daném sociálním kontextu. Jsou nadány afektivní silou a ze vzpomínek přijímají prvky již značně socializované. V psychosociologii jsou již dávno známé vůdčí obrazy; i my jsme tohoto termínu použili v různých pracích.

Obrazy a představy je třeba uvést ve vztah s chováním jedinců, motivovaným potřebou a přáním. Zdůrazňovali jsme již nutnost studovat současně u stejných jedinců chování vzhledem k určitému předmětu, představu o tomto předmětu a představu o chování vzhledem k tomuto předmětu. V tomto trojím přístupu vynikne aspirace ze dvou různých hledisek. Při výzkumu života dělnických rodin, o němž jsem se zmínil výše, v některých domácnostech uvedli, že jedí málo masa a přitom ho jedli hodně, zatímco v jiných domácnostech ho jedli málo a uváděli, že ho jedí dost. Zkoumání diskrepance mezi chováním a představou (o chování) měla vždy ten význam, že ukazovala složitější motivace v souvislosti s historií subjektu.

Na základě tohoto pozorování bylo možno učinit určité z různých hledisek pojaté závěry pokud jde o politické chování a představu o společnosti, o náboženskou praxi a představu o náboženství, o kulturní praxi a představu o kultuře, atd. Všude tento dvojí přístup umožňuje lépe vystopovat aspirace, které si subjekt sám často ještě jasně neuvědomuje.

Tak se aspirace objevují v komplexním systému, kde mohou být pozorovány jako vztahy předmět—hodnota, prostředek — potřeba, chování—představa. Při tomto pozorování nejvýrazněji vystupují vztahy mezi aspirací, hodnotou a přáním, mezi aspirací a potřebou a mezi aspirací, představou a symbolem. Tímto směrem budou také zaměřeny další výzkumy, které umožní pochopit jeden z aspektů procesu interakce mezi osobními nebo kolektivními aspiracemi a sociálními změnami. Jiný aspekt se týká změn, k nimž dochází ve strukturách a institucích a o nichž se nyní zmíníme.

Aspirace mohou být zkoumány pouze v rámci historického pohybu a v kontextu určité společnosti, která jako celek má svou strukturu. Individuální aspirace se netvoří nezávisle na skupinách, jejichž členem jedinec je, a každá skupina má svou vlastní strukturu, která je integrována ve společnosti. Každá struktura a každý prvek struktury se mění v důsledku ekonomických a technických změn. Současně se jako odpověď na aspirace jedinců a skupin vytvářejí nové instituce a staré zanikají. Funkcionalismus, soustředěný na pojem potřeby, nepostihl mechanismus aspirací, který se pokusím níže objasnit. V závislosti na postavení ve společnosti, na podmínkách, v nichž lidé žijí, na představách a systémech hodnot, které se jim vnucují, na příznivém nebo nepříznivém období, v němž žijí, si lidé více nebo méně uvědomují aspirace zaměřené na vytvoření nových institucí. Zpravidla jsou tyto aspirace mlhavé a člověk, který je dokáže konkretizovat v přesném programu, se setká s víceméně nadšeným souhlasem. Protože však divergentní aspirace mohou být příčinou vzniku protikladných programů v jedné a téže společnosti, je přirozené, že se vytváří napětí. Pokusme se sledovat, jak se aspirace zaměřené na vytvoření nových institucí projevují, jak si odporují nebo se shodují v souvislosti s ekonomickými a strukturálními změnami v historickém vývoji určité společnosti.

Aspirace týkající se nových forem rodiny. Příklad výzkumu

V článku o aspiracích týkajících se nových forem rodiny, obrazu ženy ve společnosti atd.⁷ jsme se pokusili ukázat některé ze souvislostí mezi změnami rodinných institucí a sociálně ekonomickými změnami. Změna bydlení způsobená urbanizací a změny forem práce související s industrializací nedávají nutně vzniknout stejným institucím ve všech společnostech. Aspirace týkající se nových rolí v manželském svazku a v rodině nabývají různých forem podle představ, vůdčích obrazů, hodnotových systémů, ideologií a kultur. Vědomí vývoje přispívá ke zrodu aspirací týkajících se nových rolí ženy a muže. Pojetí vztahů mezi oběma pohla-

vími a mezi rodiči a dětmi se postupně mění. Stará instituce rodiny už nedokáže uspokojit potřeby a aspirace nového typu. Buďto zmizí, nebo se hluboce změní.

Sledujeme-li směry výzkumu, které jsme si předběžně určili, můžeme systematictěji zkoumat aspirace týkající se nových rolí v manželském svazku a v rodině. Především, vycházíme-li z ekonomických a technických změn, procesy interakce jedince a společnosti se nám objevují v novém kontextu. Individuální aspirace se uskutečňují částečně v rodině, která si stále uchovává funkci prostředníka mezi jedincem a společností, zejména pokud jde o výchovu dětí. Ale řada neshod se objevuje např. proto, že část dospívající mládeže odmítá „rodinu nátlaku“, kde je třeba se podvolit, a volá po „rodině náklonnosti“; o takové rodině sní, to je její aspirace.

Za druhé, vztahy mezi aspiracemi a prostorem, časem a penězi jsou zkoumány ze dvou různých zorných úhlů. Na jedné straně podmínky prostoru, času a peněz mají vliv na genezi aspirací buď ve směru udržení nebo změny forem rodiny. Na druhé straně aspirace týkající se prostoru, času nebo peněz se přímo váží k aspiracím týkajícím se rodiny. Výzkumy zaměřené na rodinný prostor a na přidělení prostoru v bytě jednotlivým členům rodiny ukázaly některé z těchto vazeb. Totéž platí pro aspirace týkající se využití volného času ženou a mužem, nebo pro aspirace vztahující se k rozpočtu a spotřebě.⁸ Použité metody pozorování umožňují zejména stanovit práh prostoru, času nebo příjmu, na němž nastává změna chování, uspokojení a aspirace. Stanovení těchto prahů však nevysvětluje změny. Jde o pouhé ukazatele a vysvětlení přinesou teprve hlubší případové studie.

Za třetí, analýza vztahů chování—představy, předměty—hodnoty, prostředky—potřeby vyžaduje přístupy jiného typu. Obraz role ženy, obraz rodiny, obraz dítěte, tak jak jsme je studovali,⁹ mohou být v souladu nebo v nesouladu se skutečným chováním. Aspirace směřující k zachování tradiční role nebo k podpoře nové role závisí na aktivní síle těchto obrazů, představ a nových modelů, které se vnucují jednotlivcům i skupinám. Že-

⁷ Viz výše, str. 443, poznámku v bibliografických odkazech.

na, která v souladu s tradičním chováním zůstane doma, která však aspiruje na mimorodinné zaměstnání, protože je přitahována novým obrazem, zná konflikty vznikající z tohoto nesouladu. Právě tak pozornost věnovaná vztahu předmět—hodnota umožňuje zjistit diskrepanci mezi hodnotami přisuzovanými stejnému předmětu různými skupinami, v našem případě rodinami z různého sociálního prostředí. Ale i sama rodina může být chápána jako předmět, jemuž jedinec přisuzuje větší nebo menší hodnotu. Instituce tak zaujímá místo v systému hodnot, který je nutno zkoumat jako celek. Aspirace jsou někdy závislé na systému hodnot, někdy mají tendenci jej zvrátit. Zkoumání vztahů mezi prostředky a potřebami konečně ukazuje, jak jsme již dříve viděli, že jestliže prostředky nedosahují určitého prahu, dochází k snížení vědomí aspirací nebo k omezení jejich projevu. Vyslovili jsme také hypotézu, že únava je ve svém psychologickém aspektu částečně způsobena příliš velkou vzdáleností mezi prostředky a aspiracemi. To se týká většiny druhů únavy v rodině, a dokonce i pocitu celkové omrzelosti v rodině.

Povolání a společenské třídy

K aspiracím týkajícím se povolání a postavení jedince ve výrobě přistupujeme stejným způsobem, jako k aspiracím týkajícím se rodiny. V důsledku industrializace se změnila formy práce a výrobní vztahy. V důsledku urbanizace se vytvořily nové představy o místě práce v sociálním životě. Pro pochopení dosahu nových aspirací je třeba zkoumat sociální prostor podniku, pracovní dobu, vliv peněz a zisku na výkon a tempo atd. Individuální aspirace na zlepšení situace jsou omezeny překážkami různého druhu, z nichž nepochybně nejdůležitější je vzdělávací systém. Aspirace na postup v povolání souvisejí také s aspiracemi kolektivními, které se projevují v odborářském a politickém životě, kde se mění v požadavky.

Vztahy mezi chováním v práci a představami o povolání, funkci atd. hrají svou

rolí i v genezi aspirací a právě zkoumáním tohoto chování a těchto představ je možno zjistit aspirace ve sféře povolání. Hodnota přisuzovaná práci v povolání, chápeme-li ji jako předmět, závisí právě tak, jako je tomu v případě rodiny, na systému hodnot určité sociální třídy nebo určité kultury.

Nesoulad mezi potřebami a pracovními prostředky má význam jak v rovině jedince, tak v rovině kolektivu. Jedinec ví, že má omezené prostředky k dosažení cíle, na nějž aspiruje ve sféře povolání. Skupina nebo společnost závisí na dané hospodářské situaci, a tato situace jí často poskytuje nedostatečné prostředky pro průmyslový rozvoj, který považuje za nutný. Tyto diskrepance a jejich důsledky můžeme zkoumat v souvislosti s ostatními vztahy, kterými jsme se zabývali již dříve, podle principů stanovených pro výzkum aspirací týkajících se manželského páru a rodiny.

Kultura a vzdělání

Třetí kategorie aspirací týkajících se kultury a vzdělání může být analyzována stejným způsobem. Studium ekonomických a historických podmínek, v nichž jsou tyto aspirace zkoumány, tvoří nutný základ výzkumu. Vztahy mezi kulturou pozorovanou v rovině jednotlivce jako harmonický rozvoj těla a ducha a kulturou pozorovanou v rovině kolektivu jako soubor projevů tvůrčího ducha společnosti byly zdůrazněny v empirických výzkumech našeho střediska¹⁰ a zabývali se jimi ve svých pracích různí autoři. Kulturní aspirace jedince vždy souvisí s představami a s hodnotovými systémy jeho společnosti nebo sociálního prostředí. I zde vidíme vztahy mezi chováním a představami a mezi prostředky (kolektivními zařízeními) a kulturními potřebami jedinců a skupin.

Dimenze související s prostorem a časem mají i zde svůj význam, a ani role peněz není méně důležitá. V mnohých industriálních společnostech je kultura považována za spotřební zboží, kulturní zařízení jsou víceméně výnosná a rozšiřování předmětů kultury je posuzováno podle

⁸ Viz bibliografii, pozn. 1, str. 442.

⁹ Kromě našich vlastních výzkumů a výzkumů prováděných Střediskem sociální etnologie (Marie-José Chombart de Lauwe, Suzanne Mollo, Michele Huguet, Ella Perroy) je třeba uvést různé výzku-

my prováděné v posledních letech, např. Rocheblave (A. M.), *La notion du rôle*, Paris, P. U. F., 1964, atd. ... Odkazy budou uvedeny v dalších pracích.

¹⁰ Srov. zejména *Images de la Culture*, op. cit.

tržních principů. Dimenze peněz převažuje tak nad všemi ostatními. Přesto však je šíření kultury neoddělitelné od vzdělání a kulturní transmise. Zde jde o sám život společnosti. Zkoumání kulturních potřeb a aspirací a jim odpovídajících institucí vyžaduje proto pozornost zcela jiného charakteru.

Město a moc

V důsledku postupující urbanizace souvisejí nové kulturní, rodinné a profesionální instituce stále více se základní politickou jednotkou, kterou představuje město. Již několikrát jsme se snažili ukázat, že město je v industriálních společnostech definováno velmi nepřesně. Rozpor mezi rozvojem měst a neujasněností pokud jde o funkci města jako sociální jednotky není právě bezvýznamnou potíží 20. století, jejíž dimenze teprve začínáme měřit.

Aspirace týkající se nových forem městského života jsou spojeny s aspiracemi vztahujícími se k novým formám moci. Město je jednotka politického zastoupení obyvatelstva. Soupeří tedy s ostatními formami moci, které v kapitalistických společnostech získávají stále větší důležitost, zejména s mocí finanční a s mocí technokratů. Město je ovšem také místem konfliktů aspirací soupeřících skupin nátlaku. Město je napětí a pohyb. Jako politická jednotka odráží život celé společnosti, a právě v tomto směru může být zkoumána.¹¹

V souhlase s výše vymezeným schématem je město také místem, kde se setkávají osobní aspirace s kolektivními aspiracemi skupin a společnosti. Nové možnosti, které město poskytuje jedinci k realizaci jeho aspirací, třeba jen v důsledku rozšíření možnosti volby, jsou, jak jsme viděli, jedním z jeho hlavních lákadél. Jde však o skutečnost nebo o iluzi? Náznaky v této otázce se mohou různit. Jiné aspekty zkoumání mohou mít větší nebo menší důležitost. Z dimenzí sociálního života (prostor, čas, peníze) bude předmětem zvláštní pozornosti např. prostor ekonomický, právní, politický a kulturní. Z detailů denního života jsme v různých

výzkumech zkoumali způsoby přisvojování prostoru a aspirace, které se mohou v této sféře projevit, např. důležitost přiznávaná spojení architektonických a přírodních prvků k dosažení vyhovujícího a příjemného charakteru městského prostředí. Při výzkumech uspořádání prostoru se objevuje celá souhra vztahů mezi jedincem, městským rámcem a společností.

Uspořádání prostoru závisí však na představě o prostoru v té které kultuře; pokud jde o město, vidíme zde vztah mezi představami, životními podmínkami a chováním. Kromě toho představy o městském prostoru souvisejí s hodnotovými systémy různých sociálních skupin nebo různých subkultur a aspirace v této sféře závisejí na tom, do jaké míry dovolují ekonomické prostředky organizační techniky uspokojit uznané potřeby.

Procesy přechodu aspirací v potřeby a jejich vztah k ekonomickým a sociálním změnám

Zkoumání aspirací týkajících se sociálních struktur a nových institucí by mohlo být široce rozvedeno. Prozatím je však opustíme a budeme analyzovat základní proces, o němž jsme se již několikrát zmínili: přechod aspirací v potřeby a jeho role v sociálních změnách. Na základě tohoto zkoumání bude možno ukázat význam provedených výzkumů pro rozvoj a plánování.

Potřeby aspirativní a potřeby obligatorní. Jejich vzájemný přechod

V klasifikaci potřeb, kterou jsme až dosud uváděli,¹² jsme zdůrazňovali rozdíl mezi potřebami obligatorními a potřebami aspirativními. Nyní pro ně objevujeme novou, rozšířenou aplikaci. Připomeňme si znovu, že potřeby obligatorní jsou potřeby, které musí být uspokojeny, aby jedinec mohl žít (a to je první definice potřeby, jak jsme ji uvedli výše), nebo aby mohl být členem společnosti. Tak např. potřeba vhodného oblečení může být obligatorní ve dvou směrech: oblek je nutný jednak jako ochrana proti chladu, jednak vyjadřuje určitý sociální status. Potřeba

¹¹ Srov. Paris, *Essai de sociologie*, Editions ouvrières 1965, 2. část: *La vie quotidienne des familles ouvrières*, op. cit., 2. část, a různé práce střediska Centre d'Etudes des Groupes sociaux: *L'Attraction de Paris sur sa banlieue*, Paris, Ed. ouvrières, 1965. *L'intégration du citadin à sa ville et à son quartier*, 4. sv. Ronéo 1964.

¹² *Vie quotidienne* (op. cit.), *L'évolution des besoins et la conception dynamique de la famille* (op. cit.), *Famille et habitation* (op. cit.), *Aspirations, images-guides et transformations sociales* (op. cit.) atd.

obligatorní je také taková potřeba, kterou mocenské orgány v daném okamžiku musí brát v úvahu, nechťejí-li riskovat reakce obyvatelstva v případě, kdyby tato potřeba nebyla uspokojena.¹³

Naproti tomu potřeba aspirativní je taková potřeba, která znamená pokrok a vzestup jednotlivce nad úroveň jeho nynějších podmínek. Tyto potřeby nejsou méně naléhavé než potřeby obligatorní, ale v případě nutnosti mohou být odsunuty na druhé místo. Mají spíše prvenství než přednost. Motivují chování určité svobodným zájmem, o němž jsme se zmínili výše, kdežto chování určené starostí je motivováno potřebami obligatorními. Do typu aspirativních potřeb patří potřeby kulturní a duchovní.

Příkladem aspirativní potřeby může být potřeba informace. Podtrhuje složitost problému a nutnost pružnosti při určování rozdílů. Potřeba informace je na jedné straně aspirativní, pokud umožňuje růst, vyšší stupeň bytí, a pokud vytváří lepší možnosti pro činnost, a na druhé straně je obligatorní, protože člověk nemůže žít ve společnosti, nerozšiřuje-li svou informovanost o celku sociálního života. Můžeme jít ještě dále. V té míře, v jaké si společnost vytváří dokonalejší výrobní prostředky a společenský život se v důsledku toho stává složitým a více se prolíná se společenským životem jiných společností, hraje aspirace — pokud jde o potřebu informace — rostoucí roli.

Co platí pro potřebu informace, platí také pro mnoho dalších potřeb. Můžeme zde ukázat velmi obecný psychosociologický mechanismus, který podle našeho názoru hraje hlavní roli v sociální změně. Oddělíme-li oba aspekty, na jedné straně nutnost spojenou se starostí, na druhé straně aspiraci spojenou se svobodným zájmem, můžeme lépe postihnout, jak spolu souvisí nebo nesouvisí ve vztahu k téže potřebě. V závislosti na fyzickém nebo sociálním tlaku je zájem jedince více či méně usměrňován starostí, nebo má větší či menší volnost zaměřit se na předměty aspirace. Jak jsme již řekli, zdá se, že pod určitým prahem životní úrovně se u jedinců ovládaných starostí mohou aspirace projevovat jen těžko. Jakmile se podmín-

ky zlepší, aspirativní potřeby se nějakým způsobem uvolní.

Tento proces není tak docela jednoduchý. U každého jedince existuje aspirace podřidit se sociálnímu tlaku, který mu dovoluje být členem společnosti. Přeje si dokonce mít více peněz, více prostředků, aby mohl ukázat, že se přizpůsobuje pravidlu. O to jde při „vhodném“ oblekání, o němž jsme se zmínili, v případě automobilu, který odpovídá určitému statusu a který hraje tak velkou roli v kapitalistických společnostech, v případě většiny předmětů používaných v každodenním životě. V každé společnosti jsou potřeby stále více socializovány v té míře, v níž jedinec zaujímá své místo v sociálních strukturách. Jeho svoboda je zčásti vázána na tyto struktury. Čím širší volbu mu nabízejí, tím méně nátlaku vyvíjejí až do okamžiku, kdy přílišný rozsah možností volby mu nedovoluje než volit náhodně, protože nemá dostatek informací. Jedinec se tedy ocitá pod novým druhem nátlaku, kdy snadněji podléhá propagandě a reklamě, jež ho orientují na předměty, které by měl získat, i když neodpovídají jeho hlubším aspiracím. Tento druh nátlaku je maskován obrazy, které jsou jedinci předkládány a které se mu nakonec vnucují.

Reklama má tedy dvojí roli: na jedné straně znamená službu, která poskytuje lepší informaci a rozšiřuje možnosti volby, a na druhé straně znamená zásah do svobody, jestliže používá nových psychologických technik proto, aby orientovala chování, aniž se snaží splnit aspirace. Tomu jsou analogické dvě formy sociální participace. První je v souladu s aspirací jedince na komunikaci s ostatními lidmi ve společné činnosti, jejímž prostřednictvím může lépe realizovat své možnosti. Druhá je vnucována buď přímo — nátlakem, nebo jemněji — sugescí.

Technický rozvoj a geneze aspirací

V obecnějším smyslu technický a ekonomický rozvoj umožňuje zvýšit životní úroveň a postupně uspokojit určité množství potřeb. Ale jakmile potřeba, která se stala potřebou obligatorní, je uspokojena, vzniká volný prostor pro nové aspirace,

¹³ Uvedli jsme, že obligatorní potřeba částečně vychází z nutných potřeb, jimiž se zabýval zejména Marx, který je stavěl do protikladu k potřebám „duchovním“ (naše potřeby aspirativní).

V tomto případě nejde o rozpor mezi zde uvedenou koncepcí a Marxovými tezemi, ale o rozvětvení koncepce nového typu.

kteřé se zase stávají potřebami a postupně nabývají obligatorního charakteru. Mělo by tedy být možné do jisté míry předvídat, jak se aspirace v příznivých podmínkách může formovat a jak se mění. Zdůraznění těsného vztahu mezi aspirací a potřebou a jejich dialektického vztahu umožňuje skutečně respektovat potřeby v ekonomickém a sociálním plánování.

V okamžiku, kdy nějaká země dosáhne takového stupně průmyslového rozvoje, který stačí uspokojit potřeby dosud těžko uspokojitelné, není ještě možno brát v úvahu všechny potřeby najednou. Výběr těchto potřeb je ovlivňován jednak hodnotovým systémem, jež vědomě nebo nevědomě uznává plánovací orgán, jednak odhadem důsledků uvolnění nových aspirací. Zde by mohlo účinně zasáhnout psychosociologické zkoumání. Umožňuje postihnout různé hodnotové systémy existující v kultuře určité společnosti, i diskrepanci, která se může objevit mezi hodnotovými systémy obyvatelstva a hodnotovými systémy rozhodujících činitelů. Umožňuje také zjistit, utřídit a hierarchizovat aspirace a potřeby se systémy hodnot. Bohužel pro toho, kdo vypracovává plán, je zpravidla velmi obtížné znát aspirace tak, aby k nim skutečně mohl přihlížet.

Celý proces tedy začne genezí nejasných aspirací vyvolaných změnami ekonomických podmínek a novými obrazy, které mají tendenci zvrátit dříve vytvořené hodnotové systémy. Tyto aspirace se formují a ustalují v potřebách, které nabývají závazného charakteru jak pro prosté občany, tak pro mocenské orgány. Tyto potřeby tím, že se stabilizují, uvolňují nové aspirace. Proces se do nekonečna opakuje a umožňuje společnosti, aby postupovala kupředu a aby se obnovovala.

Aspirace, požadavek a rozhodnutí

Obyvatelstvo má v tomto pohybu stále aktivnější roli, protože si uvědomuje nejprve svou situaci a potom vývoj této situace v čase. Toto uvědomění umožňuje racionální a konstruktivní dialog mezi odpovědnými činiteli a občany, nikoli již jen pouhé kladné nebo záporné citové reakce na rozhodnutí. V důsledku této situace a tohoto vývoje si můžeme uvědomit své vlastní aspirace i centra zájmů a vytvořit

jejich hierarchii se zřetelem k prostředkům, jež máme k dispozici. Aspirace tedy mohou být konkretizovány a formulovány jako požadavky. Je ještě třeba určit instituci, která umožní, aby tyto požadavky byly sděleny zdola nahoru a vyvolaly rozhodnutí reagující na výzvu zdola. Odbory v zaměstnanecké sféře, správní výbory v podnikcích a v sídlištních celcích, politické strany, kluby atd. mají své role, dané různými důvody. Jejich role však mohou být účinné pouze tehdy, jsou-li uznány nahoře a jsou-li vytvořeny komunikační kanály zdola nahoru ještě dříve než shora dolů.

Tyto komunikační kanály závisí na sociálních strukturách, na organizaci výroby a na organizaci prostoru v každé společnosti. O tom jsme se často přesvědčili v případech, kdy šlo o rozhodování v oblasti urbanismu. Organizace sídlíš počítá se středním stupněm a se sekundárními nebo terciárními centry spojujícími malé čtvrti s ústředními mocenskými orgány. Za předpokladu, že tato centra budou přijímat aspirace a požadavky a uspokojovat je nebo je sdělovat výše, bude možno uskutečnit dialog. Budou-li tato centra pojata jako pouhá relé nebo nástroje pro přenášení rozhodnutí, nesoulad mezi obyvatelstvem a mocenskými orgány bude zastřený a pasivní a bude skrývat nepředvídatelné reakce. Společnost bude mít pouze zdání soudržnosti.¹⁴

Co platí pro prostorovou organizaci, platí také pro podnik, pro výchovné instituce, pro sociální a kulturní zařízení atd. Ve všech případech jde o poznání, jak mohou instituce reagovat na aspirace a stále se měnit se zřetelem k procesu, který jsme se pokusili ukázat. Jak v oblasti politické, právní a kulturní, tak v oblasti ekonomické je respektování aspirací klíčem kulturního rozvoje a kulturní tvořivosti. Aspirace probuzené k životu technickými, ekonomickými a sociálními změnami jsou současně hnací silou těchto změn. Díky této dvojznačnosti a této vzájemnosti jsou lidé schopni stát se uvědomělými a aktivními členy své společnosti. V tomto směru je realizace aspirací současně participací i svobodou. Vždyť ve společenském životě se tyto dvě stránky vždy vzájemně doplňují. (Přeložila: L. Bártová)

¹⁴ K tomuto tématu viz *Paris, Essai de sociologie* (op. cit.), 3. část, a *Des hommes et des villes*, Paris, Payot, ed., 1965.